

РЕЦЕНЗИЯ

От: Проф. д-р Митко Атанасов Димитров,
Институт за икономически изследвания при БАН

На: дисертационен труд на Феленза Лушаку-Елшани на тема: „РАЗВИТИЕ
НА СЕКТОРА НА МСП В КОСОВО: РОЛЯТА НА
ИНСТИТУЦИОНАЛНИТЕ ФАКТОРИ“

Основание за рецензията: Заповед на Ректора № РД 38-293/10.06.2025 г.
и решение на Факултетен съвет ПР. № 05/27.05.2025г.

1. Информация за дисертанта

Феленза Лушаку-Елшани е докторант към катедра „Бизнес администрация“ на Стопански факултет на СУ “Свети Климент Охридски“ с научен ръководител проф. д-р Десислава Йорданова. Тя е албанка от Прищина - Косово. Завършва Математическа гимназия през 2000г. и Университета в Прищина през 2005г. От 2007г. до 2014г. Феленза Лушаку-Елшани работи в NLB Bank Prishtina. През 2015г. завършва магистърска степен по Икономика, а от 2017г. е преподавател по икономика. Не е посочила откога е докторант в катедра „Бизнес администрация“ на Стопански факултет на СУ. Владее английски език.

2. Обща характеристика и оценка на представения дисертационен труд

Представената дисертация е на тема: „РАЗВИТИЕ НА СЕКТОРА НА МСП В КОСОВО: РОЛЯТА НА ИНСТИТУЦИОНАЛНИТЕ ФАКТОРИ“ и се състои от увод, пет глави, заключение и препоръки и библиография в обем от 172 с., а без библиографията – 134 страници. Използвани са 470 източника на английски език.

В дисертационния труд се изследва кои институционални фактори влияят върху развитието на МСП в Косово. Формалните институции включват данъчна администрация, данъчни ставки, правене на бизнеса и митнически бариери, докато неформалните институции включват корупцията, политическата нестабилност и съдебните пречки. Първо, проучването определя кои фактори имат положително въздействие, кои имат отрицателно въздействие и кои нямат значително въздействие върху растежа и развитието на МСП. Накрая, въз основа на получени резултати,

се правят препоръки за това как да се неутрализират факторите, които влияят негативно върху растежа на МСП.

Връзката между формалните и неформалните институционални фактори е разгледана в няколко показателя за ефективност на МСП. За разлика от други изследвания, авторът използва пет ключови показателя за характеризиране на МСП: растеж на фирмите, условия за бизнес, ефективност на МСП, интернационализация и фискална дисциплина.

На тази база са дефинирани и **основните хипотези** - Н1 - Високите данъчни ставки имат отрицателно въздействие върху МСП; Н2 - Данъчната администрация има отрицателно въздействие върху МСП; Н3 - Митническите бариери имат отрицателно въздействие върху МСП; Н4 - Корупцията има отрицателно въздействие върху МСП; Н5 - Съдебните пречки имат отрицателно въздействие върху МСП; Н6 - Политическата нестабилност има отрицателно въздействие върху МСП. При всяка хипотеза влиянието на съответния фактор се изследва върху растежа на фирмите, нетното създаване на МСП, върху фискалната дисциплина, върху интернационализацията, върху представянето на МСП, което определя и съответните под хипотези.

Иконометричният модел, който е използван е **моделът на панелните данни**.

Основните **източници на данни** са от:

1. Косовска агенция за статистика (растеж на МСП, представяне на МСП – възвръщаемост на собствения капитал, фискална дисциплина, нетни МСП и интернационализация).
2. База данни на Световната банка (данъчна ставка, данъчна администрация, правене на бизнес, митнически бариери, корупция, политическа нестабилност, съдебни пречки и безработица).

Проучването включва 86 МСП за 11-годишен период (2010-2020 г.), с 946 наблюдения за всяка от петте зависими променливи, общо 4730 наблюдения. Софтуерът, използван за анализ на данните, е STATA, а подходът е валидиран от предишни проучвания. Методологията се фокусира върху линейна регресия за оценка на растежа на МСП, като се отчита влиянието на институционалните фактори. Независимите променливи включват формални институции (данъчна ставка, данъчна администрация, правене на бизнес и митнически бариери) и неформални

институции (корупция, политическа нестабилност и съдебни пречки). Включена е и контролна променлива за безработицата.

Извадката съответства на структурата на МСП в Косово: 13% са производствени компании, 41% са търговски дружества, 8% са строителни фирми, 18% са в сферата на настаняването, транспорта и услугите, а останалите 20% са микропредприятия.

В Глава 4. Емпирични изводи са представени резултатите от изследването на влиянието на институционалните фактори върху избраните 5 показателя за развитието на МСП.

Влияние върху растежа на МСП - някои фактори, като данъчната администрация и корупцията, имат значително влияние върху растежа на МСП в Косово, други, като съдебните пречки и политическата нестабилност, нямат. Констатациите допринасят за по-добро разбиране на институционалната среда, влияеща върху МСП в Косово.

Влияние върху представянето на МСП – ROE - данъчната ставка, данъчната администрация, лекотата на правене на бизнес и безработицата оказват значително влияние върху представянето на МСП. За разлика от това, променливи като митнически бариери, корупция, политическа нестабилност и съдебни пречки нямат статистически значим ефект върху представянето.

Влияние върху фискалната дисциплина - данъчната ставка, данъчната администрация, лекотата на правене на бизнес и безработицата оказват значително влияние върху представянето на МСП. По-високите данъчни ставки, по-добрата данъчна администрация и благоприятната бизнес среда допринасят положително за ROE на МСП. За разлика от това, променливи като митнически бариери, корупция, политическа нестабилност и съдебни пречки нямат статистически значим ефект върху резултатите.

Влияние върху създаването на МСП - проучването подчертава значението на данъчните политики, контрола на корупцията и условията на пазара на труда за оформянето на средата за МСП в Косово. Създаването на по-благоприятна за бизнеса среда, намаляването на съдебните пречки и подобряването на управлението биха могли да подобрят създаването на МСП и да подпомогнат икономическото развитие.

Влияние върху интернационализацията - изследването подчертава ролята на управлението, икономическата политика и институционалните

фактори при оформянето на интернационализацията на МСП в Косово. Въпреки че предизвикателства като корупцията и политическата нестабилност може да изглеждат положителни в този контекст, структурните подобрения в бизнес средата са ключови за подкрепа на устойчивия растеж и международната търговия.

В следващата **Глава 5. Научни и приложни приноси**, резултатите от изследването са групирани по различен начин – показва се влиянието поотделно, на всеки един от институционалните фактори върху петте показателя за развитието на МСП в Косово.

Данъчна ставка – по-високите данъчни ставки могат да повлияят положително върху растежа и резултатите на МСП, тъй като могат да доведат до по-добри обществени услуги или инвестиции в инфраструктура, финансирани от данъчни приходи. Освен това, по-високите данъци изглежда насърчават фискалната дисциплина сред МСП, насърчавайки по-добро финансово управление и отчетност, за да се избегнат санкции. Изследването обаче също така показва, че високите данъчни ставки могат да обезкуражат създаването на нови МСП, тъй като увеличената данъчна тежест може да бъде възпиращ фактор за стартиращите предприятия или да принуди по-малките, по-малко печеливши предприятия да напуснат пазара.

Данъчна администрация - добре администрираната данъчна система е повлияла положително на растежа на МСП, финансовите резултати и фискалната дисциплина. Изследването също така подчертава, че данъчната администрация на Косово е увеличила общественото доверие в системата, насърчавайки МСП да спазват разпоредбите и намалявайки укриването на данъци. Проучването посочва и някои отрицателни въздействия. Строгите данъчни правила и засилените изисквания за формализация доведоха до предизвикателства за стартиращите предприятия, които се затрудняваха да се адаптират към разпоредбите и в някои случаи напуснаха пазара. Проучването установява още, че данъчната администрация на Косово е възпрепятствала интернационализацията на МСП.

Правене на бизнес - лекотата на правене на бизнес в Косово като цяло е оказала положително влияние върху финансовите им резултати и създаването на нови фирми. Лекотата на правене на бизнес е оказала отрицателно въздействие върху фискалната дисциплина и е обезкуражила МСП да се разширяват на международните пазари. Фокусът се измести

повече към възможностите на местния пазар, където условията са по-благоприятни, отколкото на световните пазари.

Митнически бариери - имат отрицателен ефект върху растежа, развитието и интернационализацията на МСП в Косово. Въздействието на митническите бариери върху ефективността и фискалната дисциплина на МСП е минимално и те не са повлияли съществено върху създаването на нови МСП.

Корупция - Констатациите показват парадоксална положителна връзка между корупцията и растежа на МСП в Косово. Предприятията сякаш се ориентират в корумпирани системи, като ги използват, за да заобиколят бюрократичните пречки и да си осигурят благоприятно отношение. Тя не оказва съществено влияние върху финансовите резултати (ROE) и фискалната дисциплина на МСП. Корупцията пречи на създаването на нови предприятия и влияе негативно върху дългосрочното оцеляване на новосъздадените МСП.

Политическа нестабилност - като цяло незначителен ефект върху растежа и ефективността на МСП, върху фискалната дисциплина и създаването на нови МСП. Един забележителен положителен и значителен резултат обаче е връзката между политическата нестабилност и интернационализацията. В условията на местна нестабилност, МСП изглежда търсят възможности на международните пазари, диверсифицирайки потоците си от приходи и намалявайки зависимостта си от нестабилната местна среда.

Съдебни пречки - положително въздействие върху създаването на МСП, отрицателно въздействие върху интернационализацията на МСП и незначително въздействие върху фискалната дисциплина и ефективността (ROE) на МСП.

3. Оценка на научните и научно-приложните приноси

Научните и научно-приложните приноси на дисертацията, според мен, са представени в Глава 4 и Глава 5 на дисертационния труд. Обръщам специално внимание на това, защото в Автореферата като че ли се прави опит за приноси на дисертацията да се посочат препоръките към политиците е бизнеса.

Похвално е, че изследването завършва с Препоръки. В крайна сметка това е и смисълът на всяко икономическо изследване – да се подобри практиката.

Само, че това не са резултатите от изследването, а препоръки, направени съобразявайки се с резултатите от изследването.

В обсъжданата дисертация има значими резултати, които са получени чрез ясно описана методология и като цяло са нови за МСП в Косово. Доколкото мога да преценя, тези резултати са собствено дело на докторанта.

4. Оценка на публикациите по дисертацията

В Автореферата са посочени две публикации, свързани с темата на дисертацията – статия, публикувана в научно списание, индексирано в СКОПУС и доклад на международна конференция. В двете публикации са апробирани основни части от дисертационния труд.

5. Оценка на автореферата

Авторефератът на английски е в обем от 58 страници. В него вярно и точно са представени в синтезиран вид основните моменти от дисертационния труд и като такъв отговаря на изискванията.

6. Критични бележки, препоръки и въпроси

Нямам препоръки и въпроси.

7. Заключение

Всичко изложено в настоящата рецензия ми дава основание да считам, че кандидатката Феленза Лушаку-Елшани отговаря на условията и изискванията на ЗРАСРБ и на правилниците за неговото прилагане на МОН и на СУ “Свети Климент Охридски“, за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“ по Професионално направление 3.8 Икономика.

На лице са всички необходими условия, за да направя положителното си заключение за нейния избор и затова убедено гласувам, за присъждане на образователната и научна степен „**доктор**“ на Феленза Лушаку-Елшани.

30.07.2025г.

София

Рецензент:

Проф. д-р Митко Димитров